

Bogdan Huk

Struktura organizacyjna podziemia ukraińskiego na Łemkowszczyźnie w latach 1945-1947

Uwagi wstępne

W historiografii polskojęzycznej nie istnieje tekst poświęcony zbadaniu warunków, sposobów oraz wyników utworzenia przez kierownictwo polityczne Kraju Zakerzońskiego OUN struktury organizacyjnej podziemia ukraińskiego na terenie Łemkowszczyzny. Tymczasem jest to ciekawy problem badawczy, ponieważ Łemkowszczyzna była terytorium dynamicznym, niestabilnym i niejednorodnym jeśli chodzi o działalność zaplecza organizacyjnego Ukraińskiej Powstańczej Armii, którym była siatka terenowa Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów, jak i samej UPA¹. Brak badań naukowych skutkowało pojawieniem się i szerokim funkcjonowaniem kilku pozanaukowych koncepcji dotyczących dziejów podziemia ukraińskiego na tym terenie².

Po pojęciem „Łemkowszczyzna” rozumiem w tym tekście ruskie terytorium etnograficzne znajdujące się w granicach Polski i zamieszkałe przez Rusnaków (Rusinów³), określone przed 1947 r. zachodnią granicą etniczną w dolinie Popradu i Kamienicy, a od wschodu linią etnograficzną przebiegającą wzdłuż Wielkiego Działu⁴.

¹ W najnowszych badaniach ukraińskich przeważa pogląd o podstawowym znaczeniu UPA dla sensu istnienia i działalności struktur podziemia ukraińskiego w latach 1943-1953. Natomiast OUN w relacji do UPA traktowana jako jej zaplecze organizacyjne, zob. np.: W. Kowalczyk, *Dijalnist' OUN(b) i Zapillia UPA na Wołyni j piwdennomu Polissi (1941-1944 rr.)*, Toronto-Lwów 2006; D. Wiedeniejew, *Do pyttannia pro taktyku pidpilla (II polowyna 1940-ch – poczatok 1950-ch)*, (w:) *Problemy istoriji Ukrainy: fakty, sudżennia, poszuky: Miżwidomczyj zbirnyk naukowych prac*, wyp. 6, Kyjiw 2002, s. 449-457.

² Przykładem podejścia pozanaukowego może być artykuł Bohdana Horbala, w którym polemizuje z Petrem J. Poticznym, patrz: B. Horbal, *Ukraińska Powstańcza Armia na Łemkowszczyźnie*, (w:) *Łemkowie i łemkoznawstwo w Polsce*, red. A. A. Zięba, Kraków 1997, s. 45-62.

³ Na łemkowszczyźnie przed akcją „Wisła” funkcjonowały przede wszystkim etnonimy „Rusin” i „Rusnak”. Etonim „Łemko” stanowił wtedy pojęcie etnograficzne lub polityczne (zwłaszcza w dokumentach polskiej administracji państwowej, stroniącej zarówno od słowa „Ukrainiec”, jak „Rusin”, ponieważ było jednoznaczne z „Ukrainiec”). Autorzy artykułów naukowych używają egzoetnonimu „Łemko” w funkcji endoetnonimu, tak samo dzieje zachodnich krańców Rusi karpackiej zamieniają historię łemkowszczyzny, pomimo tego, że mieszkańcy tego terenu w znakomitej większości i powszechnie nazywali siebie Rusnakami, a swój kraj Rusią.

⁴ R. Reinfuss, *Etnograficzne granice Łemkowszczyzny*, „Ziemia” 1936, nr 10/11, s. 248, 252-253.

Najchętniej nie używałbym etnograficznych w ich genezie nazw „Łemkowszczyzna” – wolałbym robocze określenie „zachodniokarpackie krańce Rusi”⁵. Mimo to używam terminu „Łemkowszczyzna” ze względu na jego precyzję kulturową i geograficzną. Natomiast świadomie pomijam etnonim „Łemko” z tego względu, że etnonim „Rusnak” („Rusin”) stanowi wspólny mianownik zarówno dla wschodniej, jak zachodniej części przedmiotowego arealu, jest historycznie o wiele bardziej reprezentowany, a także lepiej charakteryzuje realia świadomościowe mieszkańców ówczesnej Łemkowszczyzny niż określenia „Łemko” czy „Ukrainiec”. Należy również zauważyć, że członkowie podziemia ukraińskiego wywodzący się z Łemkowszczyzny i tam działający byli świadomymi nosicielami nowoczesnego określenia narodowego, określali się jako Ukraińcy⁶.

W dokumentach wytworzonych przez struktury ukraińskiego państwa podziemnego termin „Łemkowszczyzna” obejmował w latach 1944-1945 tereny na wschód od Wielkiego Działu aż do granicy państwowej na Sanie Łemkowszczyznę, a potem wraz z rozwojem sieci organizacyjnej powoli przesuwiał się na zachód i sięgał po Krynicy. Natomiast termin „Łemko”, będący kryptonimem wielkiej jednostki organizacyjnej, 26. Odcinka Taktycznego UPA-Zachód, był jeszcze szerszy i obejmował także Pogórze Przemyskie⁷.

Artykuł obejmuje zagadnienia z lat 1945-1947 i ma na celu rekonstrukcję wydarzeń, które wpływały na koleje tworzenia struktur organizacyjnych ukraińskiego antykomunistycznego podziemia niepodległościowego na Łemkowszczyźnie. Zagadnienia wobec tego problemu poboczne, jak obsada kadrowa, funkcjonowanie, działalność militarna bądź inne pod uwagę brane nie będą.

⁵ Nie ukształtował się ani jeden powszechnie przyjęty termin, który wyodrębniłby ten areal z całości terytorium Rusi. Termin etnograficzny „Łemkowszczyzna” zaczął upowszechniać się w pierwszej połowie XX w. wraz z procesami modernizacyjnymi, których następstwem było objęcie tego zakątka Rusi nowoczesnym życiem społecznym i politycznym.

⁶ Znamienny jest zarówno błąd P.J. Poticznego, jak i polemizującego z nim B. Horbala, ponieważ obaj zastosowali termin „Łemko” ahistorycznie. W latach 1944-1947 Rusnacy (Rusini) na Łemkowszczyźnie nie używali go jako samonazwy, ich przynależność czy nieprzynależność do podziemia ukraińskiego nie posiadała tu znaczenia. Dlatego rozpatrywanie przez Poticznego i Horbala udziału bądź braku udziału Łemków w UPA świadczy o tym, że obu autorom chodziło nie o połowę lat 40. XX w., a o spory wokół pojęć „Rusnak”, „Łemko” i „Ukrainiec” z końca XX w.

⁷ Na różny zakres organizacyjny i etnograficzny (etniczny?) pojęcia „Łemkowszczyzna” zwrócił bardzo krytycznie uwagę B. Horbal we wspomnianym w przypisie nr 2 w artykule *Ukraińska Powstańcza Armia na Łemkowszczyźnie*. Jednak autorzy podziemnych kryptonimów organizacyjnych tworzyli je i określali ich znaczenie dosyć swobodnie, mając na względzie raczej symboliczne ich zaistnienie, niż wierność etnografii czy chwytów propagandowe. Zresztą w ówczesnym użyciu terminów „Łemkowszczyzna” i „Łemko” istnieje ta różnica, że 26 Odcinek Taktyczny nosił kryptonim „Łemko”, a nie „Łemkowszczyzna”, czego B. Horbal już nie dostrzegł.

Tekst dotyczy struktury organizacyjnej OUN-NP (niepodległościowców-państwów⁸). Frakcja melnykowska nie zdołała utworzyć swych struktur na Łemkowszczyźnie w okresie okupacji hitlerowskiej⁹. Aktywniejsza pod tym względem była frakcja niepodległościowców-państwów.

Podziemie ukraińskie na Łemkowszczyźnie przed powstaniem Kraju Zakerzońskiego

Dowództwo podziemia ukraińskiego w Polsce, Kraju Zakerzońskiego OUN-NP oraz VI Okręgu Wojennego UPA-Zachód, od pierwszej połowy 1945 r., czyli od początku swego istnienia, traktowało Łemkowszczyznę jako naturalny teren swojej aktywności ze względu na jej przynależność do ruskiego (ukraińskiego) areału kulturowo-etnicznego. O istnieniu struktury organizacyjnej OUN na Łemkowszczyźnie przed wrześniem 1939 r. informacji nie ma, być może nie istniała lub nie została naukowo przebadana¹⁰. Ponieważ P.J. Poticzny informuje o tym, że po wrześniu 1939 r. Sanockie stanowiło odrębny okręg OUN, można wnioskować, że był to spadek organizacyjny po istniejącej tam wcześniej siatce przedwojennej Okręgu Przemyskiego OUN¹¹. Według tego autora po czerwcu 1941 r. Łemkowszczyzna wchodziła w skład Okręgu Przemyskiego OUN odtworzonego w warunkach okupacji hitlerowskiej¹².

Wspomnienia Wasyla Hałasy, kierownika Okręgu Przemyskiego w latach 1943-1945, konkretyzują powyższe dane o trochę późniejsze informacje, że w jego skład wraz z Obwodem Przemyskim i Jarosławskim wchodził Obwód Łemkowski podzielony na 7 rejonów, gdzie istniały lokalne kierownictwa (ukr. *prowydy*): Baligród, Sanok, Nowy Sącz,

⁸ W literaturze polskojęzycznej zbyt często używana jest „spersonalizowana” OUN, co w zapisie ma postać: „OUN frakcji banderowskiej”, „OUN Stepana Bandery” lub „OUN-B”. Sprowadzenie OUN do funkcji nazwiska Bandery niesie szkodę dla wyrazistości ujmowania jej platformy politycznej czy ideologicznej. Za bardziej odpowiednie uważam użycie pełnej oraz konsekwentnie spolszczonej formy OUN-NP, czyli Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów Niepodległościowców-Państwów, przyjętej przez III Konferencję OUN-B w lutym 1943 r. (ukr. *Orhanizacija ukrajinskich nacjonalistów samostijnykiw-derżawnykiw*).

⁹ O istnieniu siatki melnykowskiej w okresie okupacji w okolicy Krynicy wzmiankuje S. Gołasz w: *Ukrajńska Powstańska Armia w Beskydi*, (w:) *Łemkiwszczyzna*, t. 1, Nju-Jork-Paryż-Sydney-Toronto 1988, s. 212.

¹⁰ Nie wspomina o niej R. Wysocki w pracy *Organizacja Ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929-1939*, Lublin 2003. W obszernym i dokładnym przeglądzie ukraińskiego życia społecznego na Łemkowszczyźnie w latach 1918-1944, S. Wańczyckiego *Łemkiwszczyzna – samocwit Ukrainy*, opublikowanym w *Łemkiwśkyj Kalendar na 1969 rik*, s. 47-75, także nie ma informacji o istnieniu jakiegokolwiek formy ukraińskiej konspiracji niepodległościowej na Łemkowszczyźnie, zwłaszcza w Sanockiem w tym okresie.

¹¹ P.J. Poticzny, *Taktycznyj Widtynok – „Łemko”*, (w:) *Litopys Ukrajinskoji Powstańskoji Armii*, t. 33 (*Taktycznyj Widtynok UPA 26-tyj „Łemko”*: *Łemkiwszczyzna i Peremyszczyzna*), Toronto-Lwów 2001, s. 7.

¹² *Ibidem*, s. 7.

Gorlice, Krosno, Jasło, Lesko¹³. Pionierem ounowskie pojęcie Łemkowszczyzny sytuowało ją w tym okresie przede wszystkim w okolicy Baligrodu, Berezki czy Leska, to ocenę Wasyla Hałasy na temat stanu struktur organizacyjnych w latach 1943-1944 na południu Okręgu Przemyskiego – „*Najcięższa sytuacja istniała na Łemkowszczyźnie. Tam działały tylko pojedyncze grupy. Nie było kierownika obwodu ani rejonów*”¹⁴ – odnoszę geograficznie właśnie do wymienionych miejscowości na wschód od Łemkowszczyzny, a nie Uścia Ruskiego czy Krynicy. *Notabene* Wasyl Hałasa sam sobie przeczy: raz konstataje istnienie, a raz nieistnienie kierownictw.

W latach 1939-1944 OUN mogła przenikać na Łemkowszczyznę poprzez ukraińskie szkolnictwo, prasę, czytelnictwo, różnorakie kursy, zawody sportowe, posterunki policji¹⁵, struktury Ukraińskich Komitetów Pomocowych, Ukraińskie Seminarium Nauczycielskie czy szkołę w Dukli, jednak doświadczonemu konspiratorowi Wasylowi Hałasie chodziło nie o rozproszone jednostki, nawet w każdej wsi czy przysiółku, a o wielofunkcyjną i sprawną siatkę organizacyjną. Nie zadowalał się tym, że w latach 1939-1944 Łemkowszczyzna stała się terenem nadzwyczaj dynamicznego rozwoju ukraińskiego życia narodowego – pragnął bowiem działać według logicznego schematu wypracowanego przez OUN i realizowanego wcześniej na innych terenach: najpierw zbudować strukturę organizacyjną zaplecza, a potem w oparciu o nią utworzyć UPA.

Przejęcie frontu sowiecko-hitlerowskiego zniszczyło struktury OUN-NP na zachodnim krańcu ruskiego (ukraińskiego) arealu etnicznego¹⁶. Nie wpłynęło to hamująco na działania organizacyjne OUN-NP, która na innych terenach zdołała utrzymać zręby strukturalne Okręgu Przemyskiego. Sprawą czasu było więc odbudowanie, a raczej zbudowanie siatki organizacyjnej także na Łemkowszczyźnie.

Wehrmacht opuścił wschodnią Łemkowszczyznę jesienią 1944 r., a zachodnią w styczniu 1945 r. Generalne Gubernatorstwo zamieniła polska administracja państwowa województwa krakowskiego i rzeszowskiego. Tymczasem jesienią 1944 r. kierownictwo

¹³ W. Hałasa, *Nasze žyttia i borot'ba*, Lwów 2005, s. 41.

¹⁴ *Ibidem*, s. 42.

¹⁵ Na temat zachowania się policjantów, tzw. „siczowików” z nielicznych posterunków Ukraińskiej Policji Pomocniczej na Łemkowszczyźnie narosła czarna legenda, jakkolwiek jej funkcjonowanie zbadane nie zostało. Po wojnie oraz obecnie Rusini o nowej ukraińskiej tożsamości narodowej opisują jej działania w nie tak jaskrawych barwach, jak Rusini o starej ruskiej tożsamości narodowej. Bez trudu można to zrozumieć, gdyż np. całkowicie niepotrzebne próby uświadamiania narodowego Rusinów przy pomocy szykan przez policjantów, którzy mówili tym samym językiem ruskim (ukraińskim), pozostawiały uraz głębszy niż razy zadawane przez polskich policjantów przed i po wojnie.

¹⁶ M. Ripecki, *Istorija kurenia „Rena”*, (w:) *Litopys Ukrajinśkoji...*, t. 33, s. 100.

OUN-NP podjęło decyzje o reorganizacji swej struktury organizacyjnej¹⁷. Łemkowszczyzna jako część nowoutworzonego mniejszego Okręgu Przemyskiego usytuowana została w ramach nowej jednostki nadrzędnej – Kraju Karpackiego Zachodnich Ziem Ukraińskich OUN-NP. Okręg Przemyski podzielony został na 2 nadrejon, przemyski i łemkowski¹⁸. W skład nadrejonu łemkowskiego ze względu na jego rozległość prawdopodobnie wchodziły 2 rejon: baligródzki i sanocki. Wątpię, aby ta struktura zdołała okrzepnąć w trudnym okresie zimy z 1944 na 1945 r., jej dokumenty nie są obecnie znane, nie istnieją także wspomnienia z tego okresu, a więc trudno jest w miarę pewnie rekonstruować ówczesny stan organizacyjny zarówno nadrejonu, jak i objętej przezeń części Łemkowszczyzny.

W tym okresie UPA strukturalnie na Łemkowszczyźnie nie zaistniała. Południowa część utworzonego przez kierownictwo Okręgu Przemyskiego OUN-NP w 1944 r. VI Okręgu Wojennego UPA-Zachód została pod koniec roku w ramach wspomnianej reorganizacji włączona jako nowy terytorialny odcinek taktyczny „Łemko” do IV Okręgu Wojennego UPA-Zachód (VI OW na krótko przestał istnieć). Planowany zasięg terytorialny OT „Łemko” nie jest znany, jednak w ówczesnych realiach nie mógł sięgać w kierunku zachodnim poza Sanok. Na przełomie lat 1944-1945 dowództwo odcinka nie zdołało utworzyć regularnych powstańczych sił zbrojnych dyslokowanych na terenie OT „Łemko”.

Łemkowszczyzna w strukturze nadrejonu „Beskid” Kraju Zakerzońskiego (1945-1946)

Stan organizacyjny utworzony w następstwie reorganizacji z jesieni 1944 r. nie utrzymał się długo: w styczniu 1945 r. Kierownictwo OUN-NP zdecydowało się wydzielić jednostki organizacyjne istniejące w Polsce w ramach Kraju Karpackiego, Kraju Lwowskiego, Kraju Wołyńskiego i utworzyć z nich nowy, odrębny Kraj Zakerzoński w składzie Ukraińskich Ziem Zachodnich¹⁹. Nowa jednostka organizacyjna składała się z trzech okręgów. Okręg I został podzielony na 2 nadrejon. Pierwszy, o kryptonimie „Chłodny Jar”, obejmował wcześniejszy nadrejon przemyski, drugi, „Beskid”, nadrejon łemkowski byłego Okręgu Przemyskiego.

¹⁷ *Litopys Ukrajinskoji...*, t. 13, Toronto 1986, s. XIII.

¹⁸ Nazwa tych nadrejonów nie została ustalona i zarejestrowana w ówczesnych dokumentach, a więc „nadrejon łemkowski” – to propozycja nazewnicza autora artykułu.

¹⁹ J. Łopatyński, *Moja зустріcz z slawnoji pamiaty hen. T. Czuprynkoju-Szychewyczem*, (w:) *Litopys Ukrajinskoji...*, t. 45, Toronto-Lwów 2007, s. 313-316.

Podział administracyjno-terytorialny tego nadrejonu nabrał ostatecznych kształtów zapewne na przełomie października-listopada 1945 r. wraz z ustaleniem kształtu i zasięgu całego Zakerzońskiego Kraju i do września 1946 r. już się nie zmieniał. Tym razem od początku obejmował on całą Łemkowszczyznę – od linii Wielkiego Działu na wschodzie po Krynicę na zachodzie²⁰. Ponieważ nie interesuje mnie wschodnia, niełemkowska część „Beskidu”, obejmująca rejon I, II, III, zajmę się łemkowską częścią struktury organizacyjnej I okręgu OUN-NP Kraju Zakerzońskiego, a zwłaszcza nadrejonu „Beskid”.

Granica między rejonami II i III a rejonami IV i V nadrejonu „Beskid” biegła wzdłuż granicy etnograficznej między Bojkowszczyzną a Łemkowszczyzną, przebiegała bowiem przez Wielki Dział. W ukraińskich raportach sytuacyjnych z lat 1945-1947 na podniesioną tu kwestię etnograficzną, co było wtedy całkowicie zrozumiałe, nie zwracano uwagi. Co więcej: w nomenklaturze podziemnej całość nadrejonu „Beskid” opatrywana była jedną nazwą „Łemkowszczyzna”²¹.

Ilość rejonów „Beskidu”, ich granice oraz obsada stanowiły niezależną wewnętrzną decyzję kierownictwa Kraju Zakerzońskiego: Jarosława Starucha ps. „Stiah” i jego zastępcy Wasyla Hałasy ps. „Orłan”²². Spośród 7 rejonów na Łemkowszczyznę przypadały 4: IV, V, VI i VII. W wielu dotychczasowych wydaniach i schematach organizacyjnych panuje przekonanie, że w latach 1945-1947 „Beskid” obejmował 8 rejonów, z czego 2 miały przypadać na Łemkowszczyznę zachodnią²³. Co gorsza, np. Grzegorz Motyka, który w monografii „Tak było w Bieszczadach” w ogóle nie uwzględnił wpływu stanu organizacyjnego podziemia ounowskiego na możliwości prowadzenia i przebieg walk UPA w Zakerzońskim Kraju (!!!), błędnie sądzi, że „Sieć organizacyjna OUN na południowym zachodzie sięgała tylko po Wisłok Wielki. Dalej OUN-UPA zapuszczała się rzadko z powodu

²⁰ Rejon ten nie obejmował jednak czterech wsi Rusi Szlachtowskiej, a także enklawy na północ od Krosna, tzw. Rusi Krośnieńskiej. Szczegółowe opracowanie zagadnienia struktury podziemia w relacji do poszczególnych części terytorium Łemkowszczyzny to temat na osobny artykuł.

²¹ *Litopys Ukrajinśkoji...*, t. 34, s. 32-163.

²² W. Hałasa, *Nasze žyttia i...*, s. 66-67.

²³ *Litopys Ukrajinśkoji...*, t. 34, s. 836-841, 848-851; *Dokumentarni dodatky do statti S. Golasza*, (w:) *Łemkiwszczyzna*, t. 1, Nju-Jork-Paryż-Sydnej-Toronto 1988, s. 487-499. Autorzy *Drogi do nikąd*, A.B. Szcześniak i W.Z. Szota, w *Obsadzie prowdyw rejonowych nadrejonu „Beskid” Okręgu I OUN (1945-1947)* podają informacje tylko o 4 rejonach, przy czym numerują ich z zachodu na wschód, co nie ma niczego wspólnego z numeracją i odpowiednimi terenami rejonów w rzeczywistym podziale „Beskidu”, Warszawa 1973, s. 506. Nadmienię jeszcze, że w załączniku nr 11, którym jest schemat *Okręg I OUN w „Zakerzońskim Kraju”* do „Beskidu” rejon I istnieje w okolicy... Soliny, *ibidem*, s. 495. Nie o wiele lepiej przedstawili to autorzy schematu *Struktura organizacyjna OUN Zakerzońskiego Kraju (1945-1947)* P.J. Poticzny i I. Łyko. Dla nich pozostawała ona niezmienna przez cały okres istnienia Zakerzonii, a więc, np. nadrejon „Wierchowina” istniał już w... 1945 r., patrz: *Litopys Ukrajinśkoji...* t. 34, s. 8.

obojętności, a nawet wrogości niechętnych im Łemków”²⁴. W świetle dokumentów i wspomnień trudno o bardziej błędny pogląd.

W listopadzie 1945 r., czyli w momencie zamknięcie pierwszego etapu budowy struktury organizacyjnej Zakerzońskiego Kraju, różnice w stanie organizacyjnym podziemia ukraińskiego na obszarze Łemkowszczyzny były znaczne, jednak nie fundamentalne, zwłaszcza jeśli ujmijemy je nie w jednym wybranym momencie, a w perspektywie lat 1945-1947. Pokróćce zajmę się tu niektórymi z nich w pierwszym okresie, a więc w latach 1945-1946. Zachodnia i środkowa część Łemkowszczyzny objęta była strukturalnie przez 1 rejon, który nosił numer VII. Część wschodnią, którą określam tu na podstawie różnic organizacyjnych, a nie etnograficznych objęto 3 rejonami: VI, V i IV. Większe zaawansowanie organizacyjne podziemia ukraińskiego we wschodniej części Łemkowszczyzny wobec środkowej i zachodniej było więc wyraźne i co do ilości rejonów wynosiło 3 : 1. Granica między rejonem VII a VI przebiegała na zachód od Tylawy i Barwinka.

Charakterystyczną cechą rejonu VII był całkowity brak jednostek UPA na jego terenie. Jednak pod tym względem zachodnia i środkowa Łemkowszczyzna nie była wyjątkiem, ponieważ cały nadrejon „Beskid” w sferze militarnej nie był zdolny zadowolić norm organizacyjnych. Na 7 rejonów powinien rozporządzać taką samą ilością kompanii UPA, tymczasem w okresie listopad 1945-czerwiec 1946 rozporządzał tylko 3, a potem 4 kompaniami. Rozpatrywane osobno rejony „łemkowskie” IV, V i VI w okresie listopad 1945-maj 1946 były terenem działalności, lecz nie dyslokacji tylko 2 kompanii UPA: „Uderzeniowiec”-1, „Uderzeniowiec”-5. Rejon VI praktycznie nie posiadał żadnej z nich, dlatego że utworzona w lipcu 1946 r. kompania „Szturmowiec”-8, teoretycznie przeznaczona do działań na jego terenie, pozostawała w ścisłym związku z kompanią „Szturmowiec”-5, a ta w okolicach Deszna czy Bałucianki operowała nieczęsto.

Dysproporcje terytorialne, o których wspomniałem wyżej, wyraźnie ujęła po latach członkini podziemia I. Tymoczko-Kamińska, pisząc: „Rejon VII obejmował olbrzymią przestrzeń, bez mała 100 km w linii prostej ze wschodu na zachód. W odniesieniu do terytorium oraz ilości miejscowości tylko nieznacznie ustępował sześciu rejonom «Beskidu»

²⁴ G. Motyka, *Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943-1948*, Warszawa 1999, s.231. Ten sąd ma podstawy nie tylko w brakach warsztatowych G. Motyki i bardzo pobieżnego czytania źródeł ukraińskojęzycznych, ale także z nieutożsamiania Łemków z Ukraińcami. Pomimo tego Motyka nie sformułował tezy o podboju mieszkańców Łemkowszczyzny przez OUN i UPA, jakkolwiek takowa w świetle powyższego zdaje się być nieunikniona.

razem wziętym”²⁵. Rzecz jasna, dla kierownictwa Okręgu I sprawa dysproporcji była problemem natury nie tak terytorialnej, co chronologicznej: chodziło jedynie o czas, kiedy nastąpi jej wyrównanie poprzez utworzenie następnych jednostek podziemnej struktury organizacyjnej.

Łemkowszczyzna w strukturze nadrejonów „Beskid” i „Wierchowina” Kraju Zakerzońskiego (1946-1947)

Przygotowania do zmian w strukturze podziemia ukraińskiego na Łemkowszczyźnie odbyły wiosną 1946 r.²⁶ Nastąpiło to w oparciu o dane z rajdu zwiadowczego grupy członków kierownictwa podziemia z „Beskidu” na przełomie listopada-grudnia 1945. Dostarczył on wielu informacji, m.in. bardzo dokładnych danych statystycznych o ilości wsi w Gorlickiem i Krynickiem, demograficznych skutkach deportacji do USRR, ilości nasiedlonych Polaków, ale chyba najważniejsze były dane ilościowe o Rusinach, którzy pozostali w 118 objętych sprawozdaniem wsiach: były to 3354 rodzin²⁷. Wraz z późniejszymi pozytywnymi zmianami w stosunku do podziemia okazało się to ilością dostateczną do przedsięwzięcia ważnej zmiany w strukturze organizacyjnej I Okręgu OUN Zakerzońskiego Kraju, jakim było utworzenie nowego nadrejonu: „Wierchowina”. Rozkaz o jego utworzeniu czy dokumenty mianujące członków jego obsady nie jest znany, nie można wskazać dokładnej daty jego otworzenia. W literaturze przedmiotu jako pierwszy miesiąc jego funkcjonowania podawany jest wrzesień 1946 r.²⁸

Nadrejon „Wierchowina”, trzeci w strukturze Okręgu I OUN-NP i piąty w strukturze całego Kraju Zakerzońskiego, powstał w oparciu o podniesienie statusu organizacyjnego dotychczasowego rejonu VII nadrejonu „Beskid”. Kierownictwo Okręgu I Kraju Zakerzońskiego traktowało Łemkowszczyznę jako terytorium o dużych możliwościach rozwojowych. Zostało to zawarte także w sposobie podziału „Wierchowiny” na rejon: wielka przewaga ilościowa 88 miejscowości rejonu II nad składającym się z 44 wsi rejonem I. Autorzy podziału powtórzyli tu pozytywnie oceniony rozwój możliwości organizacyjnych w

²⁵ I. Tymoczko-Kamińska, *Moja Odyseja*, Warszawa 2005, s. 143.

²⁶ *Ibidem*, s. 143.

²⁷ *Informatywnyj zwit z rejdu po Krynychczyni w czasi wid 28.11.45 r. do 10.12.456 r.*, (w:) *Litopys Ukrajinskoji...*, t. 33, s. 581-587. Zebranie dokładnych danych z prawie 120 wsi rozrzuconych na wielkim terytorium w czasie kilkunastu dni nie byłoby możliwe bez istnienia w nich sieci informacyjnej OUN-NP.

²⁸ *Litopys Ukrajinskoji...*, t. 34, s. 832;

rejonie VII „Beskidu”: rejon II „Wierchowiny” w przyszłości miałby zostać podzielony na 2 następne, mniejsze rejony łemkowskie.

„Wierchowina” stanowiła terytorialnie nadrejon wyłącznie łemkowski. Na wschodzie przebieg linii granicznej nowoutworzonego rejonu I i zarazem całego nadrejonu pozostał niezmienny: sąsiadował z istniejącym już od wiosny 1945 r. rejonem VI nadrejonu „Beskid”. Rozgraniczenie pomiędzy rejonami I i II przebiegało na zachód od następujących miejscowości rejonu I licząc z południa na północ: Konieczna-Żdynia-Krzywa-Wołowiec-Świerżowa Ruska-Folusz-Wola Cieklińska. Rejon I nosił kryptonim „Kijów”, a II „Charków”²⁹.

Łemkowszczyzna w okresie wrzesień 1946-lipiec 1947 r. w całości objęta została jednorodną strukturą organizacyjną Kraju Zakerzońskiego Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów Niepodległościowców-Państwowców. Wchodziła w skład terytorialnie większej od niej jednostki – Okręgu I, a na niższym szczeblu organizacyjnym 2 mniejszych jednostek: nadrejonów „Beskid” i „Wierchowina”. W tym okresie na 13 rejonów Okręgu I funkcjonowało 5 rejonów łemkowskich. Taki stan organizacyjny – przy postulowanym istnieniu 7 kuszczy³⁰ – utrzymał się bez zmian do końca działalności podziemia ukraińskiego w Polsce i zarazem na Łemkowszczyźnie.

We wrześniu 1946 r. kierownictwo Okręgu I oraz dowództwo 26. OT „Łemko”, zapewne w porozumieniu z kierownictwem Kraju Zakerzońskiego i dowództwem VI Okręgu Wojennego UPA-Zachód, zdecydowało się zmienić dotychczasową dyslokację kompanii „Szturmowiec”-1. Z rejonu IV nadrejonu „Beskid” przeszła ona na teren nadrejonu „Wierchowina”³¹. Włączenie Łemkowszczyzny środkowej i zachodniej w skład 26. OT „Łemko” oraz początek istnienia tam oddziału Grupy UPA ‘San’ stanowiło dopełnienie struktury najważniejszym elementem składowym, bez którego istnienie obsady struktur podziemnych nie odgrywałoby większej roli (jak to miało miejsce wcześniej, w okresie 1945-1946).

²⁹ *Litopys Ukrajinśkoji...*, t. 34, s. 848-849.

³⁰ *Ibidem*, s. 848-851. Po wyszczególnieniu przez Stepana Gołasza kuszczy łemkowskich wraz z wchodzącymi w ich skład wsiami problem ich istnienia, obsady i funkcjonowania powinien zostać krytycznie podjęty przez historiografię.

³¹ *Litopys Ukrajinśkoji...*, t. 33, s. 532.

Podsumowanie

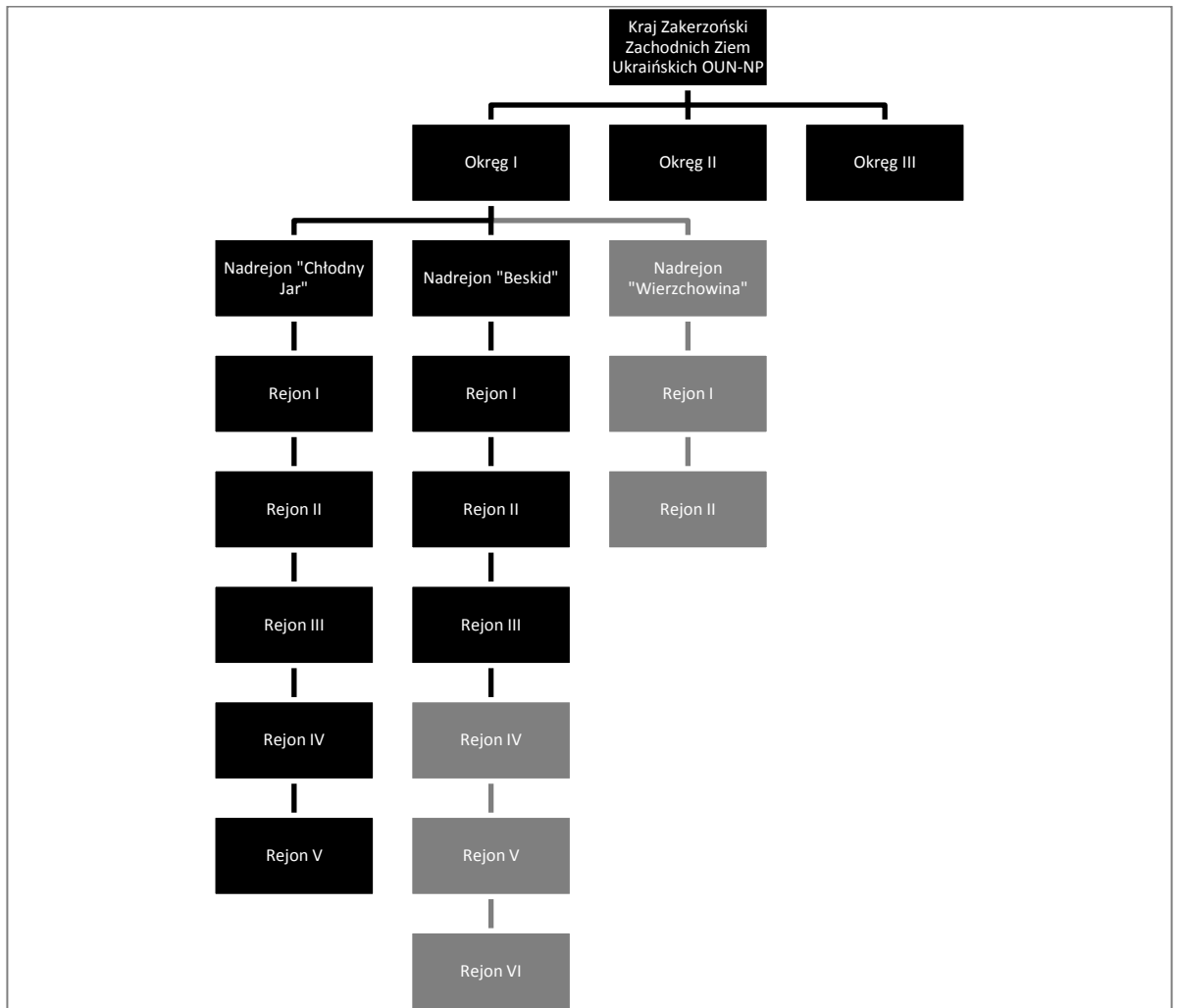
Część ukraińskich elit niepodległościowych Ukrainy zachodniej podczas i bezpośrednio po drugiej wojnie światowej zgodnie z wielowiekową przynależnością zachodnich krańców Rusi-Ukrainy (Łemkowszczyzny) do ruskiej, następnie rozwiniętej na jej gruncie ukraińskiej wspólnoty kulturowej podjęła wysiłek zorganizowania mieszkańców tego regionu, Rusnaków (Rusinów, Ukraińców), w ramach struktur Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów Niepodległościowców-Państwowców. Odniosło to różny skutek, nie zawsze całkowicie zadowalający, jednak nie ulega wątpliwości, że tworzenie struktur ukraińskiego antykomunistycznego podziemia niepodległościowego na Łemkowszczyźnie spotkało się z pozytywną reakcją Rusnaków. Reakcja negatywna uniemożliwiłaby aktywność siatki organizacyjnej OUN-NP, a następnie działalność UPA, które zarówno w sferze uprawomocnienia swej ideologii, jak i materialnej całkowicie uzależnione były od miejscowej ludności.

W ramach Kraju Zakerzońskiego bardzo podobna sytuacja istniała w latach 1944-1947 w nadrejonie „Lewada” Okręgu III, na Podlasiu Południowym. „Lewada” także borykała się z trudnościami kadrowymi, miała niewystarczające poparcie ludności miejscowej, którą kadra OUN uważała za ukraińską, a która zachowywała się inaczej od mieszkańców Bieszczad czy Hrubieszowskiego. Wojna i po wojnie zastały większość Podlasiaków tak samo, jak mieszkańców Łemkowszczyzny, na etapie ruskiej świadomości narodowej. OUN-NP zdołała zainstalować wśród nich swe struktury organizacyjne, podobne do łemkowskich, bo składające się z 4 rejonów, jednak organizacyjnie słabsze, ponieważ „Lewada” nie dała rady utrzymać żadnego oddziału UPA. Tymczasem Łemkowszczyzna stała się terenem dyslokacji i prawie rocznej działalności kilku kompanii UPA, przy czym w jej części zachodniej działała składająca się w znacznej mierze właśnie z Rusnaków (Ukraińców) kompania „Szturmowiec”-1 pod dowództwem por. Romana Hrobelskiego, ps. „Brodycz”.

Łemkowszczyzna stanowiła jedyne terytorium, gdzie możliwa była i została podjęta znaczna zmiana w strukturze organizacyjnej. Nie zawsze jednoznacznie ukraińska świadomość narodowa pozostałej ludności ruskiej nie stanowiła znaczącej przeszkody, jakkolwiek wiele tekstów postuluje jej antyukraińskość. Można jednak twierdzić, że „antyukraińskość” Łemkowszczyzny nawet jeśli rzeczywiście istniała, to była nie dość aktywna, aby stanąć na przeszkodzie utrzymywaniu się tam ponad rok regularnej kompanii UPA, która w żaden sposób nie mogła sobie pozwolić na istnienie bez poparcia ludności

miejscowej (UPA nigdzie nie działała w warunkach narzucania swej obecności przeważającej ilościowo ludności nieukraińskiej).

Jednocześnie należy zrobić uwagę, iż struktury organizacyjnej podziemia ukraińskiego na Łemkowszczyźnie w latach 1945-1947 nie można uważać za pełną i ostateczną: stanowiła ona strukturę *in statu nascendi*, a jej rozwój przerwała akcja „Wisła”.

Rejony lemkowski (kolor szary) w strukturze organizacyjnej I Okręgu Kraju Zakerzońskiego OUN-NP w latach 1946-1947